

Dr hab. Danuta Gibas-Krzak
prof. Uniwersytetu Opolskiego
Wydział Nauk o Polityce i Komunikacji Społecznej
Instytut Nauk o Polityce i Administracji

Warszawa, 29.08.2023 r.

Recenzja

dysertacji doktorskiej mgr Michała Puzia

pod tytułem

„Państwo jako zanonimizowany instytucjonalny sprawca zabójstw politycznych na przykładzie wybranych reżimów totalitarnych Europy Środkowo-Wschodniej”

Łódź 2023

Konstrukcja pracy:

Recenzowana rozprawa liczy 324 strony. Składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Dysertacja powstała na Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego, pod kierownictwem naukowym promotora prof. uczelni dr. hab. Andrzeja Dubickiego.

W rozdziale pierwszym Autor zawarł część teoretyczno-poznawczą rozprawy, w której wprowadził pojęcie totalitaryzmu i dokonał omówienia tego systemu na bazie historycznej. Słusznie zwrócił uwagę, że termin ten pojawił się w okresie Wielkiej Wojny, a w piśmiennictwie zaczął się zakorzeniać od lat 20. XX wieku, stając się cechą charakterystyczną reżimów: faszystowskiego, nazistowskiego i komunistycznego. Totalitaryzm cechuje się monopolem rządzących na kontrolowanie praktycznie wszystkich aspektów życia, a narzędziem terroryzowania społeczeństwa stają się instytucje państwowe. Podejmując tę problematykę, Doktorant skupił się przede wszystkim na analizie zjawisk związanych z komunizmem i faszyzmem oraz ich odmianach. Omówione zostały fundamentalne cechy każdego z tych systemów, jak również przejawy ich funkcjonowania jako ustrojów państwowych. Stricte polityczne odniesienie, dokonane przez Carla Friedricha i Zbigniewa Brzezińskiego, interpretuje totalitaryzm jako system instytucji pozostających pod kontrolą jednej partii ideologicznej, a przy tym odwołujących się do terroru dla utrzymania posłuszeństwa wśród ludzi. Autor podkreślił różnice występujące pomiędzy totalitaryzmem zachodnim a komunizmem sowieckim (*stalinizm, w przeciwieństwie do faszyzmu i hitleryzmu,*

cechuje duży cynizm, dostrzegalny wraz ze stopniowym wchodzeniem państwa w okowy totalitaryzmu i powiększaniem się przepaści pomiędzy doktryną a praktyką, między polityczną fasadą a rzeczywistością. Kolejnym aspektem owej odmienności są rodowody hitleryzmu i komunizmu. Ten pierwszy powstał jako opozycja względem rządów demokratycznych. Natomiast komunizm zrodził się jako opozycja wobec despotycznych rządów cara, ustroju wyzysku, zniewolenia mas pracowniczych oraz kolonizowanych narodów (s. 26).

Koncentrując się na problemach związanych z komunizmem i faszyzmem, Autor opisał przeobrażenia polityczne w wybranych państwach bloku socjalistycznego, do których doszło po zakończeniu II wojnie światowej (PRL, NRD, Jugosławia, Albania, Bułgaria).

W rozdziale drugim Autor powrócił do zagadnień teoretycznych, przedstawiając definicje zabójstw politycznych oraz odwołując się do ich genezy. Ważne dla analizowanego zagadnienia stało się rozróżnienie mordów politycznych ze względu na kategorie ich ofiar. Pierwszym odpowiednio udokumentowanym zabójstwem politycznym w historii świata było zabicie faraona Ramzesa III. Na przestrzeni dziejów podstawową grupą ofiar byli członkowie rodów cesarskich i królewskich oraz przywódcy państw, którzy ze względu na swą pozycję narażali się na gniew innych władców, przywódców państwowych lub własnych społeczeństw. Kolejną grupę ofiar zabójstw politycznych stanowili rewolucjoniści lub rebelianci, którzy dla wrogów politycznych stanowili zagrożenie ze względu na głoszoną konieczność radykalnych zmian zastanego porządku społecznego. Mgr Puzio dokonał analizy okoliczności zabójstw wielu osób publicznych, przede wszystkim władców, wyróżniając zwłaszcza te, które miały wpływ na dzieje społeczeństw, np. zabójstwo Gajusza Juliusza Cezara, śmierć królów Karola I Stuarta i Ludwika XVI, rozstrzelanie cesarzy: Maksymiliana Habsburga i (cara) Mikołaja II Romanowa. Doktorant zwrócił uwagę na etymologiczno-historyczne rozumienie omawianego pojęcia, które zawiera takie elementy jak: znaczenie polityczne ofiary, motyw polityczny i skrytość ataku.

Rozdział trzecim został poświęcony dramatycznym wydarzeniom związanym z kształtowaniem się reżimów komunistycznych po II wojnie światowej w wybranych państwach Europy Środkowej. Analizował morderstwa polityczne dokonane na przeciwnikach reżimu, jak również towarzyszach partyjnych. Sytuacja poszczególnych krajów została omówiona osobno ze względu na specyfikę funkcjonowania systemów reżimowych w każdym z nich. Doktorant dokonał analizy zabójstw sądowych na politykach opozycji demokratycznej, które zostały popełnione w Rumunii, Czechosłowacji i na Węgrzech. Przedstawił zmagania władz z demokratyczną opozycją połączone z eliminowaniem przeciwników politycznych w czasie przejmowania władzy przez

gudh

komunistów. Najbardziej krwawą postać przybrały one na Węgrzech, czego przykładem stała się rewolucja 1956 roku (powstanie Węgry przeciwko reżimowi komunistycznemu), spacyfikowana przez zbrojną interwencję Armii Radzieckiej. Po stłumieniu powstania władzę na Węgrzech objął marionetkowy Węgierski Rewolucyjny Rząd Robotniczo-Chłopski, z Jánosem Kádárem na czele. Imre Nagy schronił się w ambasadzie Jugosławii, następnie został pojmany i wywieziony do Rumunii. Po aresztowaniu Nagy nie poszedł na żaden kompromis z Rosjanami. Nie chciał wejść do rządu Jánosa Kádára, za co został skazany w 1958 roku na karę śmierci. Aresztowano ok. 40 tys. osób, skazano 22 tys. – w tym kilkaset na karę śmierci.

Autor omówił również represje partii komunistycznej w Czechosłowacji skierowane przeciwko opozycji, wskazując, iż po 1948 roku rozpoczęły się pokazowe procesy przeciwników politycznych. W pierwszym z nich oskarżono 26 członków słowackiej Partii Demokratycznej. Proces ten poprzedzał jej całkowite rozbitcie i delegalizację. Pierwszym natomiast procesem politycznym, w którym zapadł wyrok śmierci była sprawa domniemych zabójców mjr. Augustina Schramma – Miloslava Choca (działacza narodowosocjalistycznego) i jego współników. Często były procesy rolników opierających się kolektywizacji oraz uczestników demonstracji przeciw reformie walutowej z 1953 roku.

Mgr Puzio odniósł się do interwencji wojsk Układu Warszawskiego w 1968 roku, której zadaniem było zburzenie marzeń i oczekiwań społecznych związanych z *Praską Wiosną*. Na atak Czesi i Słowacy odpowiedzieli oporem, począwszy od zrywania tablic i znaków informacyjnych dla utrudnienia działań interwenujących, a skończywszy na manifestacjach ulicznych. *Po zdławieniu praskiej wiosny wznowiono inwigilację potencjalnego „wroga wewnętrznego” oraz nadzór w zakładach pracy. Funkcjonariusze czechosłowackiej bezpieki stali się ponownie bezkarni. Powróciły procesy polityczne za wymyśloną zdradę państwa i działania przeciwko socjalistycznym zasadom prawa (s. 199.)*

W czwartym rozdziale Autor dokonał analizy rozliczeń wewnątrzpartyjnych wybranych reżimów komunistycznych, Przyjmując za ważne cezury daty: 1956, 1968 oraz 1989. Miały one zasadniczy wpływ na życie polityczne, społeczne i gospodarcze społeczeństw badanych państw oraz na funkcjonowanie w nich reżimowych rządów. Szczególną uwagę Doktorant poświęcił najbardziej znanym przypadkom politycznych zabójstw „w majestacie państwa”, czyli pokazowym procesom, których ofiarami padli Rudolf Slánský i Lucretiu Pătrășcanu. Wobec głównego ideologa partii, którym był właśnie Pătrășcanu, wysunięto oskarżenia o popieranie Tity oraz szowinizm, uznano go też za imperialistycznego agenta. Mgr Puzio ocenił, że: *bezwzględna intryga, która zakończyła*

kariere L. Pătrășcanu w 1948 r. oraz jego proces i egzekucja w 1954 r. stanowią jeden z najbardziej haniebnych epizodów w historii rumuńskiego komunizmu. Były one również pokłosiem okresu prześladowań prominentnych działaczy narodowych partii komunistycznych, którzy mieli duże zasługi we wcześniejszej walce z nazizmem (s. 240). Doktorant podkreślił, że punktem zwrotnym dla Rumunii był rok 1989, w którym na fali zmian w obozie socjalistycznym doszło do obalenia reżimu dyktatora Nicolae Ceaușescu, skazanego w kilkugodzinnym procesie na śmierć za zbrodnie popełnione przeciwko swemu narodowi.

Zagadnienia metodologiczne:

Celem rozprawy było dokonanie analizy zjawiska zabójstw politycznych, które wydarzyły się w wybranych państwach bloku wschodniego w okresie zimnej wojny. Podstawowym problemem badawczym stało się: *zjawisko zamachów i zabójstw politycznych rozumiane jako stały element działania reżimu antydemokratycznego w celu przejęcia i utrzymania władzy* (s.10). Autor sformułował następujące pytania badawcze: czy warunkiem *sine qua non* zdobycia i utrzymania władzy totalitarnej jest stosowanie przemocy (aż do fizycznej eliminacji przeciwników politycznych); czy zagadnienie zamachów i zabójstw politycznych jest cechą immanentną wyłącznie reżimów antydemokratycznych czy też niezależnie od ustroju państwowego polityka oraz zbrodnia są nierozłączne; w jakim stopniu „wróg wewnętrzny” jest użyteczny dla skutecznego działania władzy reżimowej.

Doktorant zaprezentował następujące hipotezy badawcze: 1. *opresyjności społeczno-politycznej reżimów totalitarnych towarzyszy atmosfera sprzyjająca dokonywaniu instytucjonalnych zbrodni motywowanych politycznie* (główna hipoteza); 2. *przemoc polityczna charakteryzująca totalitaryzm nie jest jedynie nakierowana ze strony rządzących w stronę rządzonych, ale często stosowana jest również wewnątrz grup sprawujących reżimową władzę*; 3. *propaganda medialna wspomagająca każdy reżim niedemokratyczny jest narzędziem manipulowania nastrojami społecznymi, prowadzącym do szerokiej akceptacji działań i decyzji władz, której bez takiego wsparcia osiągnąć nie można* (s. 11).

Autor zastosował metody jakościowe ważne dla badań podejmowanych w naukach o polityce i administracji. Dobrze posłużył się analizą systemową oraz metodę porównawczą. Niedosyt budzi nieujęcie w opisie metody historyczno-genetycznej oraz innych charakterystycznych dla nauk o polityce i administracji, jak np.: ekstrapolacja. Zwrócenie uwagi na pewne niedociągnięcia natury metodologicznej wskazuje, że warto byłoby poszerzyć spectrum poznawcze poprzez sięganie do wielu dodatkowych metod badawczych.

Co się natomiast tyczy przypisów, to są zrobione dobrze, chociaż za pewien mankament trzeba uznać niedostatek przypisów polemicznych, które są wskazane jako istotne w dysertacji doktorskiej. Bibliografia pozostawia niedosyt, gdyż źródła internetowe, które zgodnie z nowymi normami edytorskimi, powinno się tytułować jako: *netografia*, zostały przygotowane niestarannie. Artykuły naukowe powinny znaleźć się w dziale artykuły, a nie czasopisma. I jeszcze jedna uwaga w naukach o polityce i administracji zazwyczaj nie stosuje się numerowania bibliografii.

Literatura

Zastosowane przez mgr. Michała Puzia źródła oraz literatura przedmiotu w zasadzie oddały podjętą problematykę, jej złożoność i rozpiętość analizy. Z recenzenckiego obowiązku stwierdzam, że zabrakło w dysertacji niektórych monografii i artykułów dostępnych w języku angielskim, np.: Iqbal, Z., Zorn, C. (2006). *Sic Semper Tyrannis? Power, Repression, and Assassination Since the Second World War*, „The Journal of Politics”, 68(3); Iqbal, Z., Zorn, C. (2008). *The Political Consequences of Assassination*, „Journal of Conflict Resolution”, 52(3); Jaszi, O., Lewis, D. (1957). *Against the Tyrant: The Tradition and Theory of Tyrannicide*. Glencoe: The FreePress; Kaplan, J. (1997). *Leaderless Resistance*. „Terrorism and Political Violence”, 9(3). Laucella, L. (1999). *Assassination: The Politics of Murder*. New York: McGraw-Hill; McConnell, B. (1969). *The History of Assassination*. Nashville: Aurora Publishers. Niedosyt budzi brak prac teoretycznych prof. Mirosława Karwata, np. *Polityczność i upolitycznienie. Metodologiczne ramy analizy* oraz inne.

Autor nie skorzystał *sensu largo* ze źródeł archiwalnych, które na pewno wzbogaciłyby materiał analityczny, co prawda zastosował odsyłacze do Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, ale bardziej wartościowe byłoby sięgnięcie do badań w archiwach tych państw, które podlegały analizie ze względu na występujące tam zabójstwa polityczne.

Uwagi szczegółowe:

Niewątpliwie tematyka rozprawy jest bardzo ciekawa ze względu na nowatorską problematykę dotyczącą zabójstw politycznych w tej części Starego Kontynentu, co jest ważnym atutem podjętego wysiłku naukowego. Doktorant rozpatrywał poszczególne przypadki w perspektywie historycznej, politologicznej oraz psychologicznej. Niemniej jednak sądzę, że lepiej byłoby wyodrębnić rozdział dotyczący psychologicznych aspektów morderstw politycznych, a nie umieszczać go jako podrozdziału w rozdziale drugim.

Brak zastosowania metod prognostycznych skutkowało pewnymi niedostatkami, które miały wpływ na rozwój narracji. Zagadnienia związane z zabójstwami politycznymi stanowią

jeden z ciekawych problemów związanych z przemocą, zwłaszcza w tej części Starego Kontynentu. Doktorant odwoływał się do wydarzeń z epoki postzimnowojennej, pisząc o reżimach w Białorusi rządzonej przez Aleksandra Łukaszenkę i Rosji, gdzie władzę sprawuje Władimir Putin, w których do dzisiaj stosowane w praktyce są wzorce zbrodniczych rozwiązań. W omawianych przez Autora regionie zbrodnie polityczne miały miejsce także w państwach leżących na Bałkanach. Wydaje się, że skala tych groźnych i wyjątkowo brutalnych przestępstw, które muszą budzić opór każdego człowieka, wcale nie maleje w epoce globalizacji. Do najbardziej głośnych należy zaliczyć zabójstwo premiera Serbii Zorana Djindžicia, który został zastrzelony 12 marca 2003 roku, kiedy wysiadał z samochodu przed siedzibą rządu. Stało się to niemal w samo południe w centrum Belgradu. Polityk zginął z rąk Zvezdana Jovanovicia, powiązanego ze skrajnie nacjonalistyczną, paramilitarną organizacją Željko Ražnatovicia („Arkana”). Sprawcy tego zabójstwa zostali szybko ujęci, ale wymiar sprawiedliwości nie poruszył sprawy politycznej odpowiedzialności za tę zbrodnię. Prawdopodobnie w związku ze ścisłym powiązaniem części elity politycznej z mafią i służbami specjalnymi nie było woli ujawnienia faktycznych przyczyn zamachu. Innym przykładem może być, posiadająca niemałą literaturę przedmiotu, współpraca prezydenta Bośni i Hercegowiny Aliji Izetbegovicia ze strukturami mafijnymi i dżihadystami, którzy pomagali mu zwalczać rywali politycznych.

Za jeden z niedostatków rzeczowych pracy należy uznać to, iż Autor pobieżnie potraktował politykę władz federacji jugosłowiańskiej wobec narastających problemów narodowościowo-etnicznych, co jest szczególnie dostrzegalne przy opisie rebelii kosowskich Albańczyków w okresie zimnej wojny. Doktorant napisał, że *władze centralne postanowiły jednak tradycyjnie, przy użyciu sił bezpieczeństwa, rozprawić się brutalnie z kosowskimi manifestacjami (podczas których zginęło około 70 osób). Młodych Albańczyków wcielano zaś siłą do armii jugosłowiańskiej. Do 1984 roku osądzono i skazano 585 uczestników protestów – głównie studentów, uczniów oraz nauczycieli* (s. 85). Stwierdzenia te, oderwane od szerokiego tła społeczno-politycznego państwa rządzonego przez Josipa Broz-Tito, wskazują, iż Albańczycy byli ofiarami władzy w Belgradzie, co jednak nie jest zgodne z prawdą. Kosowscy Albańczycy, choć dysponowali szeroką autonomią w ramach republiki serbskiej, stale podejmowali działania antypaństwowe, mające na celu zdezintegrowanie Jugosławii. W efekcie ich rewolty przyczyniły się do eskalowania konfliktów etnicznych i wreszcie stały się jednym z czynników wzniesienia krwawej wojny domowej związanej z rozpadem Jugosławii.

Julia

Wnioski końcowe:

Opracowanie dysertacyjne autorstwa Michała Puzia zostało dobrze przygotowane pod względem merytorycznym. Treść rozprawy odpowiada jej tytułowi i jest zgodna z zamierzeniami Autora, które zostały określone we Wstępie. Podsumowując warstwę merytoryczną dysertacji, trzeba uwzględnić jej ciekawe elementy faktograficzne i analityczne, które stały się podstawą do stwierdzenia, że jest ona interesującym opracowaniem problemowym, wnoszącym nowe wartości do badań naukowych. Praca jest dobrze napisana i pod względem edytorskim, z małymi wyjątkami, praktycznie nie budzi zastrzeżeń. W związku z tym oceniam recenzowaną dysertację pozytywnie. Rozprawa mgr. Michała Puzia spełnia wszystkie wymagania stawiane rozprawom na stopień naukowy doktora zawartym w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 18 marca 2011 r. wraz ze zmianami Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym (z dnia 20 lipca 2018 r.). W związku z tym wnoszę o dalsze procedowanie procesu przewodu doktorskiego.

Danuta Gibas-Krzak

